

Az újrainduló szerzetesrendekről

RÉVAY EDIT

Született 1966-ban Budapesten. Egyetemi tanulmányait az ELTE szociológia szakán végezte. Az OLI Vallásszociológiai Központjának tudományos munkatársa. Legutóbbi írását 1996. 5. számunkban közzöltük.

**Szociológiai
megközelítés**

1989. augusztus 30-án kihirdették az 1989/17. számú törvényerejű rendeletet, amely újra lehetővé tette a szerzetesrendek működését hazánkban. Ma Magyarországon 91 katolikus szerzetesrendben 3485 szerzetes él.

A szerzetesrendeknek a politikai rendszerváltást követő bekapcsolódása a társadalom életébe egy sor — a társadalom és a társadalomtudományok számára is — fontos kérdés felvetésére ösztönöz. Itt főként azért kerül érdeklődésünk homlokterébe, mert a rendszerváltást követően újrainduló, a társadalomban helyüket és szerepüket kereső szerzetesrendek jelenléte és tevékenysége különböző reakciókat váltott ki a társadalomban. Jelen írásunk egy most kezdődő szociológiai kutatás kiinduló téziseinek rövid összefoglalása.

Max Weber vallásszociológiájáig kell visszanyúlnunk ahhoz, hogy a szerzetesrendekről mint társadalmi csoportokról szociológiai értelmezést találjunk. A szerzetesség társadalmi jelenségként való vizsgálatához Max Weber elméleti alapvetése mellett igazából nem sok támpontra lelhetünk. A szerzetességről szóló munkák leginkább teológiai, kultúrtörténeti, illetve rendtörténeti megközelítésűek. Jóformán teljesen hiányoznak a szerzetességet a társadalomtudományok, különösen a szociológia számára megragadhatóvá tevő, megfelelően értelmezhető fogalmi meghatározások.

A magyar viszonyokról a rendek feloszlátása előtti időkből nem sikerült számottevő szociológiai elemzést találni. A rendszerváltás után, 1992-ben két kisebb tanulmány is született az újrainduló rendekről, mindkettőt a bécsi székhelyű Ungarisches Kirchensoziologisches Institut készítette. Az egyik a feloszlátás előtti, a szerzetesrendek létszámbeli, életkori sajátosságaira és az akkori ingatlanok számára vonatkozó állapotokat tükröző statisztikai adatokat vetette egybe a rendszerváltás után újraindult rendekével. A másik tanulmány a szerzetbe lépő fiatalok körében készített néhány interjú alapján próbálja megfogalmazni, miben látja az újrainduló rendek utánpótlási nehézségeit. Ezeket sem további vizsgálatok, sem mélyebb elemzések nem követték.

A kutatás során olyan alapvető kérdésekre is választ kell keresnünk, hogy mi is a szerzetesség. Milyen motivációk alapján választják ezt az életformát? Mennyiben jelent ez ma érvényesülési, felemelkedési lehetőséget? Mennyire fontos szempont a szerzetesi élet vállalásában a rend által nyújtott létbiztonság? Mennyiben és miben lehet a szerzetességet a társadalom és az egyház sajátos el-lentársadalmaként értelmezni? A társadalomban és az egyházban

milyen profán és szakrális funkciókat töltenek be a szerzetesrendek? Mennyiben feladatuk a szerzetesrendeknek, hogy mások által fel nem vállalt társadalmi szükségleteket kielégítsenek? Mennyire adnak adekvát választ a társadalmi igényekre? Milyen — a létüket és működésüket meghatározó — külső és belső feszültségekkel kell a rendeknek szembenézniük?

A kérdések, kérdéscsoportok és a hipotézisek nagyjából három szociológiai dimenzió mentén rendeződnek el. Ezek: a szerzetesség mint közösség; a szerzetesség mint ellentársadalom; a szerzetesrendek a társadalmi-kulturális változások során.

A szerzetesség mint közösség

A magyar társadalom életében a kezdetektől részt vettek a szerzetesek. A rendek rendkívül szerteágazó társadalmi igényeket kielégítő tevékenységet folytattak. Fennállásuk során több ízben élték át a virágzások és válságok időszakait. A rendszerváltást követő újraindulás számos dilemma elé állította az újrakezdőket. A rendek társadalmi integrációját és fennmaradását jelentős mértékben meghatározza, hogy milyen társadalmi feladatokat vállalnak. Ez azonban jórészt annak függvénye, hogy újraindulásukkor valóban az alapítói célkitűzésekhez, vagy csak a feloszlás előtti állapothoz nyúlnak-e vissza, és az akkori állapotokat változtatás nélkül akarják-e visszarendezni.

Elsősorban az élettérrel (1), a feladatokkal (2) és az önmegjelentéssel (3) kapcsolatos kérdések körébe tartozik a rendek társadalmi beágyazódásának problémája.

Élettér

Noha a nyugati szerzetesség elkülönülése sohasem volt teljes kivonulás a társadalomból, a rendeket mégis egyfajta visszavonultság jellemezte. A klasszikus rendek — mint például a bencések, ferencesek — esetében nem volt kérdéses, hogy az életteret a kolostor falai határolják. A kolostor falai egyszerre szimbolizálják és elválasztják egymástól a falon kívüli és a falon belüli társadalomszervezetet. Igaz, már e két klasszikus rend esetében is kétféleképpen működött a kolostor. A bencések szigorúan a kolostor falai között éltek és dolgoztak, a ferencesek tevékenysége viszont elsősorban a kolostor falain kívül, a városokban zajlott. Az újabb alapítású rendek közül jónéhány pedig már nem is épített kolostort, mert tevékenységében akadályozta volna, ha életterét látványosan elhatárolja. Az új feladatvállalás kapcsán a rendek rákényszerülnek arra, hogy időről időre átgondolják, vajon a meglévő keretek mennyire segítik őket céljaik elérésében. A rendszerváltást követően újraindult rendek számára az élettér megválasztásakor nemcsak az volt szempont, hogy az adott feladathoz mi a legcélszerűbb forma, hanem hogy megfeleljenek a rendalapító célkitűzéseinek és a kor igényeinek, de szerepet játszott benne a feloszlás előtti életforma iránti „nosztalgia” is. (Könnyen lehet azonban,

hogy amit egyesek „nosztalgiá”-nak látnak, az valójában a hagyományok folytatása.)

Feladatok

A feladatvállalás a társadalmi integráció kulcskérdése. Nemcsak az élettér, hanem az önmegjelenítés megválasztásában is meghatározó szerepe van. Az évszázadok alatt kialakultak a klasszikusnak számító főbb szerepvállalási formák, az oktatás, a betegápolás, a tudományművelés, valamint a lelkipásztori szolgálattal kapcsolatos társadalmi feladatok.

Önmegjelenítés

Az önmegjelenítés fő kérdése, miként lehet integrálódni a társadalomba oly módon, hogy egyszerre teremtsék meg az integráció és az elkülönülés lehetősége. Az élettér, a feladat és az önmegjelenítés megválasztása egyúttal a „társadalomhoz való közelség” sajátos kifejezése. A rendek önmegjelenítésének intézményszerű jele az adott rendre jellemző szerzetesi ruha, amely mint nonverbális kommunikációs eszköz üzenetet hordoz a szerzetesközösség és a külvilág felé is. Ez a szerzetesruha által közvetített üzenet a renden belül az összetartozás, a külvilágban az elkülönülési igény üzenetét hordozza. Azon rendek tagjai, amelyek a legkevésbé sem akarnak elkülönülni, nem viselnek szerzetesruhát. Ma még kevéssé dönthető el, hogy a magyar társadalomban a szerzetesi ruha eltávolít-e a világtól, vagypedig annak hiánya külső jelétől fosztja-e meg az ilyen rendek tagjait.

Az utánpótlás kérdése

Az újraindult szerzetesrendekben kisebb-nagyobb mértékben jelentkezik a rend utánpótlásával, fennmaradásával kapcsolatos gondok. A rend elhalásától való félelem valószínűleg azokban a rendekben jelentősebb, amelyek erősen elöregedőek, kislétszámúak, és csekély társadalmi érdeklődésre tarthatnak számot.

A szerzetesrendek között mindig is voltak olyanok, amelyek hatékonyabban vonzották a követőket, és voltak olyanok, amelyek virágzásuk idején is viszonylag kis létszámmal működtek. A rendbe jelentkezők számát a rend sikerességének egyik fokmérőjeként is szokás értelmezni. A rendek továbbélése szempontjából azonban legalább annyira fontos a rendbe lépők személyes adottságainak illeszkedése az adott rend sajátosságaihoz. Valójában a „mennysiségi” és „minőségi” szempontok egymáshoz rendezése határozza meg, hogy melyik rend milyen rekrutációs stratégiát választ. Egyelőre három főbb stratégia körvonalazódik: a kockázatkedvelő, „óvatosan nyitó” és a kockázatkerülő magatartás.

Főbb stratégiák

A rekrutáció kapcsán vetődik fel, hogy vajon milyen motivációk alapján kéri a jelentkezők felvételüket. Továbbá, hogy mennyiben jelent társadalmi felemelkedést a rendbe lépés. Történelmi tapasztalatokból ismert, hogy békeidőben, az alacsonyabb társadalmi rétegek számára az egyházi rend, azaz a papság vagy a szerzetesi pálya jelentette szinte az egyetlen társadalmi felemelkedési lehetőséget. Korunkban, a négy évtizedes egyházüldözés és a szerzetesek szétszóratása utáni újakezdés évtizedében az egyház egésze és a szerzetesrendek nem a feloszlás előtti ala-

pokról indultak. Társadalmi presztízsük is más, mint a hatalmon levő egyházné. Ezért most maguk is keresik, hogy miként fogalmazhatják meg önmagukat, miként találhatják meg helyüket a jelen gyorsan alakuló társadalmában. Mindebből az is következik, hogy az egyházi rendbe lépést sokkal kevésbé lehet egyértelműen társadalmi felemelkedésnek tekinteni, mint korábban.

**A rendeken belüli
konfliktusok**

Vannak szervezetek, amelyek intézményesítetté válnak. „Az emberek köréjük építik az életüket, azonosítják magukat velük, függő helyzetbe kerülnek tőlük. Az intézményesedés folyamata a szerves növekedés folyamata, amelyben a szervezet alkalmazkodik a belső csoportok küzdelmeihez és a külső társadalom értékeihez.” — írja Selznick nyomán Charles Perrow². Az intézmény selznicki meghatározása a szerzetesrendekre is érvényesnek tűnik.

²Perrow, Charles:
Szervezetszociológia,
181.

A szerzetesrendekben jelentkező konfliktusok okai között egyszerre, egymás mellett találhatók meg az általános okok és a történelmi helyzetből fakadók. Ilyen általános okként említhető a közösségen belüli generációs probléma, a belépési motiváció, a vezetés, a belső kommunikáció elégtelensége. Ezen okok megjelenési formái azonban sohasem függetlenek az adott kortól. A rendszerváltás után újraindult rendek konfliktusainak speciális okai részben a rendek feloszlatása és az egyház társadalmi életből való kiszorítása előtti évszázados hagyományból, részben pedig az azt követő egyházüldözés időszakából származnak. A közösségi konfliktusok hátterében sejthető a fiatalok és idősek egyházképének különbözősége, hiszen az idősek egyházképét a világi hatalommal bíró egyház évszázados hagyománya, a fiatalokét pedig jórészt a totalitáriánus állam egyházellenes propagandája formálta. A generációs problémák valószínűleg súlyosabbak, mint az egymást közvetlenül követő generációk esetében lenne, hiszen itt több nemzedéknyi távolság van a belépők és az idős rendtagok között. A generációs különbségek szükségszerűen magukkal hozzák a belső kommunikáció nehézségeit.

**A szerzetesrendek és
a társadalom
konfliktusai**

A rendek és a társadalom közötti nyílt vagy burkolt konfliktusok hátterében a rendek önmegjelenítésének sajátosságai, a társadalomban és az egyházban élő egyházkép különbözősége, valamint a rendek és a társadalom közötti kommunikáció elégtelensége vagy éppen hiánya sejthető.

Alighanem a rendek külső kommunikációs készségének milyenségét tekinthetjük a szerzetesrendek és a társadalom közt zajló társadalmi konfliktusok kulcsának. Noha a közösségi tudat kialakítása és fenntartása szempontjából fontos a külvilágtól, a másoktól való kisebb-nagyobb mértékű, de határozott elhatárolódás, ez akadály is lehet a közösség és a külvilág közötti kommunikációnak. A szerzetesrendek és a társadalom közötti elégtelen kommunikáció azonban nemcsak a szerzetesrendeket érintő nehézség. Ugyanezzel a problémával küzd az egyház egésze a társadalommal folytatott párbeszéd, végső soron az egész társadalmi jelenlét kapcsán. A szerzetesrendek is az egyház részeként szenved-

**A fiatalok és idősek
egyházképe**

dik el a kommunikációs problémákat, és ugyancsak az egyház részeként küzdenek meg azokkal.

A szerzetesség mint ellentársadalom

A szerzetesség mint az egyház része

Az egyháztörténelem azt mutatja, hogy a hierarchikus egyház részeként, de az azzal szemben való önmeghatározás és a tudatos egyházkritika erőteljesebb volt a rendek alapításának és belső váltságainak idején. Az újrainduláskor a szerzetesekben nem igazán tudatosult, hogy a szerzetesség egyik feladata az egyházon belüli egyházkritika és az egyházon belüli ellentársadalmi funkció vállalása. Ez sajátos ellentmondásokkal és feszültségekkel jár. Az egyes rendek között többé-kevésbé szoros, elsősorban az együttműködésre és a közös érdekképviselőre irányuló kapcsolat van.

Az egyháznak a szerzetesrendeket támogató magatartása azon a felismerésen is nyugszik, hogy a szerzetesrendek az egyház belső megújulásában fontos szerepet játszanak. Ha azt mondhatjuk, hogy a társadalomban az egyház ellentársadalomként működik, a szerzetesrendek még erőteljesebben töltik be ezt a funkciót, s nemcsak a társadalom, hanem az egyház ellentársadalmaként is. A szerzetesség társadalom- és egyházkritikája éppen a társadalmi hierarchia ellen irányul. A hierarchikusan egyházszervezetet a szerzetesrendek áttörik, mert sajátos életstílusuk s vállalt feladatköreik szerint szerveződnek. Ezáltal csökkentik mind a hierarchia, mind a területi elrendeződés meghatározó szerepét. Maguk a rendek, noha az idők folyamán maguk sem kerülhették el a strukturálódást és a hierarchia megjelenését, megőrizték a testvériség szellemét demokratikus belső szervezetüket.

A szerzetesség, mint a társadalom része

A rendek az egyházon belül egyszerre látnak el szakrális és profán funkciókat. A szakrális funkciók leginkább a liturgia szolgálatában nyilvánulnak meg. A profán jellegű funkciók a kézzelfogható társadalmi igények kielégítésére, mint az egyházi vagy rendi iskolákban történő oktatásra, betegápolásra, hajléktalanok, szegények, kitzasztottak gondozására terjednek ki. Közösségi voltukkal az egyházban is terjedő individualizmus ellen hatnak. Társadalmi beágyazódásukat leginkább a problémaérzékenységgel és a társadalom által igényelt szerepek vállalásával próbálják elérni.

A szerzetesrendek a társadalom minden rétegeből vonzottak és vonzanak követőket. Talán lázadást, kivonulást jelent ez a társadalomból? Egyiket sem. Elkülönülésük csupán látszólagos, és — különösen korunkban — korántsem törvényszerű. A szerzetesség intézménye sokkal inkább tekinthető alternatív társadalomszerveződési gyakorlatnak, semmint a társadalomból kivonuló és különállását látványosan hirdető lázadásnak. Alternatív, mert önkéntes, választható, és számos formája létezik. Sajátos társadalmi formáció és szerveződési mód, mert egyszerre hierarchikus és demokratikus. A rendek mindig a kor igényeire és kihívásaira adnak választ.

**Társadalmi
feladatvállalás**

Az újrakezdés korszaka minden rend számára feladatként hozza a társadalmi szerepvállalás és az adott szerzet sajátosságainak összehangolását, a rend profán és szakrális funkciói helyes arányának megteremtését, amelynek téje, hogy a szerzet fennmarad-e.

A szerzetben az egyén számára a funkció és a funkciómegosztás egyfelől a renden belüli, másfelől a rend külső feladataként jelentkezik. A közvetlen társadalmi környezet számára nem fontos sem az egyén szerzeten belüli, sem a szerzet egyházon belüli funkciója, vagy az ott érvényesülő szerepmegosztás. A közvetlen társadalmi környezet számára a szerzetek léte és működése csak annyira érdekes, amennyire a rendek részt vesznek elvárásaik kielégítésében. Az egyes tagok számára a rendek funkcionális differenciálódása azon a szinten válik meghatározóvá, hogy a szerzetesletre vállalkozó személyes adottságainak leginkább megfelelő rendbe lép.

A rend sikerességének, időszerűségének egyik fokmérője az utánpótlás. A rendek közötti versengés is az utánpótlás és a feladatok terén zajlik leginkább. Éppen a belső identitásválságok idején fogalmazódnak meg leghatározottabban az egyes rendekben a társadalmi szerepükkel kapcsolatos követelmények. Mindaz, ami a szerzetek eredendő sajátosságaival és társadalmi szerepével ellentétes, a szerzetek elhalásához, elvilágiasodásához, vagy a szerzetek megújulásához vezet.

Társadalmi-kulturális változás és a szerzetesrendek

**A vallásüldözés
túlélése**

Az 1950-es feloszlítás után a túlélés érdekében a szerzetesrendek egy része megváltozott keretek között, illegálisan tovább működött. A rejtett továbbéléshez jelentős kockázatvállalásra volt szükség. A rendekben a megváltozott helyzetben is alkalmazható új túlélési stratégiákat kellett kidolgozni. Ezek a stratégiák tükrözik a rendek döntéseit meghatározó kockázatvállalási hajlandóságot. A rendszerváltás után nyilvánosság elé került dokumentumok, visszaemlékezések alapján három fő túlélési stratégia körvonalazódik. Ezek a leginkább kockázatvállalótól a kockázatkerülő magatartásig haladva a következők: a fiatal szerzetes növendékek külföldre juttatása és/vagy az illegális együttlakás (kockázatkedvelő), laza kapcsolatfenntartás (óvatos nyitás), a teljes szétszórás vállalása mindenféle illegális kapcsolattartás nélkül (kockázatkerülő).

Feltételezésem szerint összefüggés van az újraindulást követő rekrutációs stratégia és az üldöztetés idején választott túlélési stratégia között. Azok a rendek, amelyek az egyházüldözés idején nagy kockázatot vállaltak a rend illegális túlélése érdekében, a rendszerváltást követően is a nagyobb kockázattal járó újraindulást választák; az óvatosak lettek a leginkább kockázatkerülők.

Az újrainduló rendek a részvétele a rendszerváltás utáni társadalmi rekonstrukcióban a hagyományoktól és a kínálkozó lehetőségekből indul ki, s inkább a vélt, semmint az ismert társadalmi igényekre adott válasz. A társadalmi szerepvállalást nehezíti, hogy a társadalomban tovább élnek, újratermelődnék az egyházzal, a szerzetesrendekkel és azok társadalmi szerepével kapcsolatos előítéletek.

A rendszerváltást követő társadalmi újrászerveződés egyik fő sajátossága, hogy a társadalmi szereplőknek először újra kellett fogalmazniuk önmagukat és a társadalomban betöltött szerepüket. Az egyházat, de különösen a szerzetesrendeket az uralmon lévőkhöz több mint négy évtizeden át kirekesztették a társadalom nyilvános életéből. A kirekesztés mellett a tudatos egyházellenes propaganda hatására az egyház veszített presztízséből. Az újrainduláskor az egyháznak, és azon belül a szerzetességnek szem előtt kellett tartania egyrészt háború előtti társadalmi szerepét, presztízsét, másrészt a közelmúlt mellőzöttségét, előítéleteit és azok továbbélését, társadalmi újratermelődéset, harmadrészt az újraindulás kapcsán jelentkező társadalmi elvárásokat. A társadalmi feladatok vállalásánál a rendeknek csak többé-kevésbé sikerült a társadalmi igényeket és valós személyi, anyagi lehetőségeiket felmérni; úgy tűnik, hogy a feladatvállaláskor a jövőbeli remélt utánpótlást is számításba vették. A feladatok ellátásának legnagyobb akadálya, hogy a magas színvonalú munkához egyelőre sem a tárgyi, sem a személyi feltételek nem adóttak. Tapasztalatok szerint az egyházi kezelésbe visszakapott volt egyházi ingatlanok nagymérvű felújításra, korszerűsítésre szorulnak. A rendeknek azonban nincsenek anyagi lehetőségeik sem az ingatlanok felújítására, sem a korszerű eszközök beszerzésére. Az államtól eleve olyan feladatokat vállalhattak/vállalhatnak át, amelyek anyagi értelemben nem kifizetődőek. A rendek „külső” feladatainak végzésében jobbra az idős rendtagok vesznek részt, mivel a fiatalok rendi életének első néhány éve a szerzetesi életre való felkészítésükre szolgál, alapvetően a rendházon „belüli” feladatokra és a tanulmányokra korlátozódik, s így a „külső” feladatok ellátásába többnyire még nem kapcsolódhatnak be. Ennek további következménye, hogy a munka kapcsán a külvilággal érintkező idősebb szerzetesek — életkori sajátosságaikból is érthetően — ragaszkodnak azokhoz a feltételekhez, amelyekben hajdan otthonosan mozogtak, azaz nehezebben alkalmazkodnak az újhoz. A renden belül jelentkező nehézségekhez hasonlóan a külvilággal való kommunikációt is megterhelik a generációs problémák. Mindez felveti annak kérdését, hogy a rendek jelenlegi állapotukban hogyan erősíthetik társadalmi jelenlétüket.